

SZILÁGYI MÁRTON

Csokonai és Debrecen

(A lokalitás szerepe egy hagyaték fennmaradásában)

Természetesnek látszik a címbe foglalt egymás mellé rendelés: Csokonai Debrecen költője volt, itt született, itt volt a Kollégium diákja, itt is halt meg, s Debrecen jelenleg – s már hosszú idő óta – nem képzelhető el Csokonai neve nélkül.

De valóban olyannyira természetes ez?

Nem érdemes-e ezúttal, egy gondolat kísérlet erejéig értelmezendő kérdést látnunk abban, amit annyira magától értetődőnek hiszünk? Azaz nem kellene rákérdeznünk arra, ami axiómatikusnak tűnik minden, Csokonait érintő irodalomtörténeti gondolatmenetben: Csokonai és Debrecen kapcsolatára?

Persze ezt a kérdést is többféleképpen lehet föltenni.

A Csokonai-szakirodalomban komoly tradíciója van annak, hogy minden átfogó Csokonai-pályakép valamiféleképpen Debrecen bemutatásával kezdődik. Igaz, ennek az automatikussá válása azt is eredményezi, hogy a város történetének gyakran csak néhány aspektusa hangsúlyozódik, s ez is elnagyoltan és inkább csak a gazdasági-társadalmi, esetleg felekezeti mutatók felsorakoztatásával. Kivételesnek számít Borbély Szilárd poszthumusz könyvének az a finom megoldása, amely viszont a város urbanisztikájából kívánt kiindulni, s így jutott el Debrecen mítoszának a kérdéséhez, hogy aztán erre építsen föl egy lehetséges, s Csokonai szempontjából releváns összefüggésrendszert.¹

Ám a saját kérdésem sem ez utóbbira, sem a korábbi tradícióra nem akar rájátszani, hanem Csokonai és Debrecen kapcsolatát a hagyományozódás összefüggésében szeretném felmutatni. S ez a kérdés rögtön ketté is válik, két problémává artikulálódik, még ha közös is a gyökere: miért maradhatott annyira egyben Csokonai hagyatéka, hogy az még a mai kutatás számára is jól megragadható (az anyag jelentős része jelenleg az MTA KIK Kézirattárában tanulmányozható), illetve miképpen lehetett Csokonai olyannyira Debrecené, mintegy „emlékezethellyé” válva, s így kapcsolódva össze egy, azóta jócskán átalakult városi tér és lokális identitás időtlenné vált jelölőjeként?²

Kezdjük ez utóbbi kérdéssel, amely nyilván nem választható el attól a ténytől, hogy a Debrecent negatív beállításban minősítő „debreceniség” kategóriája – némi szórványos előzmények után – éppen a Csokonai hagyatéka, illetve emlékezete kapcsán kirobbant írói vita során született meg Kazinczy Ferenc tollán. A minősítés pontos tartalmi rögzítése és fogalmi körülhatárolása már csak a vitaszituáció miatt sem

¹ BORBÉLY Szilárd, „Nyugszol a nyárfáknak lengő hívesében”: *Tanulmányok Csokonairól*, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó – Déri Múzeum, 2023.

² Ez a jelenség különösen jól látszik akkor, amikor egy irodalmi műben reflexíven s szinte azonos státuszban kerül elő Csokonai és Debrecen. Vö. BALAJTHY Ágnes, „Ez a táj, ez olyan, mint én”: *Debrecen mint szövegtér Térey János Jeremiásában*, *Studia Litteraria*, 2012/1–2, 158–167.

sikerült, sem Kazinczynak, sem vitapartnereinek – s azt sem lehet filológiai eszközökkel megragadni és bizonyítani, létezett-e korábban pozitív minősítésként a debreceni mentalitást és a szilárd felekezeti hovatartozást valamiképpen egybefogó „debreceniség” fogalma. Ám mivel minden bizonnyal elmarasztalásként született meg ez a kategória, éppen emiatt, illetve a definiálatlansága miatt nem tudtak a vitapartnerek sem szembeszegezni vele semmi egyéb érvet; szerencsésen ide alkalmazott kifejezéssel azt is mondhatjuk – Debreczeni Attila alapos tanulmánya nyomán –, hogy Kazinczy ezzel „tematizálta” is a nyilvánosságot.³ Kazinczy minősítése aztán – Toldy Ferenc, illetve a tőle származó első szakszerű Csokonai-biográfia révén – rögzülhetett, s lehetett aztán később minden Debrecen-ellenes elfogultság kifejezésére alkalmas, s további árnyalásra nem szoruló fogalommá. Persze ennek a vitának Csokonai csupán az ürügye volt, ám mégiscsak az ő értelmezése körül csapódott le az egész, látványos szembenállásokat megjelenítő diszkurzus. Kazinczy nyilvánosságban fellépő vitapartnerei eleve nem voltak túl sokan: a vitában csak hárman szólaltak meg, s hagytak írásos nyomot is maguk után, de még a legtágabban értelmezett résztvevők is csak hatan voltak, ha azokat is ide számítjuk, akiknek a véleményét csak mások említéseiből rekonstruálhatjuk.⁴ Ezt, a Csokonai iránt elfogult kisebbséget pedig túlzás lenne Debrecen egészével azonosítani, s azt sem szabad elfelejteni, hogy – bármiféleképpen látta is Kazinczy – Csokonainak a debreceni irodalmi ízlést és hagyományokat egészében meghaladó vagy provokáló, néha teljesen más poétikai irányt követő életművével eleve nem lehetett könnyű azonosulnia a helyieknek. S ők – egyelőre hagyjuk is, hogy pontosan kik – ezt nyilván nem is tették meg. Tehát a retorikailag igencsak harcosnak bizonyuló vita mégiscsak Kazinczy önértelmezése és irodalmi szerepfelfogása közegében értelmezhető, s nem valódi olvasásszociológiai tényezők leírásaként vagy megjelenítéseként.

Csak néhány – s még csak nem is ízléstörténeti vagy poétikai⁵ – példát hoznék arra, hogy miért nem könnyítette meg Csokonai azt, hogy Debrecen magára ismerjen benne. Csokonai kötetei nem utalnak Debrecenre, nincsenek bennük lokális célzások. Ez azért érdekes, mert Katona József 1821-ben a *Bánk bán*t „szabados Kecskemét mező várassa nemes fő-bírája’ és tanácsához” szóló ajánlással adta ki,⁶ s történeti munkákat

³ Vö. DEBRECZENI Attila, *A debreceniség – Kazinczy és egy nyelvi paradoxon születése = A debreceniség mintázatai: Városi identitás és a lokális emlékezet rétegei a kora újkortól napjainkig*, szerk. BÓDI Katalin, FAZAKAS Gergely Tamás, LAPIS József, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2020, 24–71. A konkrét szöveghely: 66–67.

⁴ Vö. *uo.*, 63.

⁵ Hogy ilyen jellegű fenntartások is lehettek, azt egyébként Kazinczy sokat idézett levele rögzítette, amikor leírta egy 1802-es debreceni vitáját Domokos Lajos főbíróval elsősorban a Debreceni Grammatikáról, de egy említés erejéig Csokonairól is: Kazinczy Ferenc – Virág Benedeknek, Kóly, 1802. október 31. = KAZINCZY Ferencz levelezése II. (1790–1802), s. a. r. VÁCZY János, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1891, 499–502. Csokonai említése: 500. A szituáció elemzését lásd DEBRECZENI, 38–39. Persze ez a történet, mivel szintúgy Kazinczytól származik, beleillik a „debreceniség”-et maradiságként és vaskalaposágként tematizáló retorikai hadjáratba, ahogyan ezt Debreczeni Attila is hangsúlyozza – de ezt beleszámítva is van azért tanulsága Csokonai debreceni megítélésére nézve.

⁶ Lásd KATONA József, *Bánk bán*, s. a. r. OROSZ László, Budapest, Akadémiai, 1983, 153.

is szentelt szülővárosa múltjának: *A' Kecskeméti Pusztákról* meg is jelent a Tudományos Gyűjteményben, a *Szabados Kecskemét Alsó Magyar Ország első mező várossa' története*i viszont már csak poszthumusz módon látott napvilágot id. Katona József jóvoltából.⁷ Csokonai ilyen gesztusokat soha nem tett Debrecennek. Verseskötetei – amelyeknek a kiadása alighanem legfontosabb irodalmi programja volt – sem tartalmaztak hangsúlyos debreceni vonatkozást, és semmiféle határozott lokalitást nem akartak megjeleníteni. Nem próbált meg Debrecen központtal valamiféle irodalmi társaságot vagy akár folyóiratot létrehozni, s nem emlegetett leveleiben sem egyetlen olyan tervet sem, amely Debrecen valamiféle megdicsőítését szolgálta volna. S még csak a tőle kiválasztott nyomdák sem helyiek voltak – kassai, majd utóbb nagyváradi nyomdász adta ki a köteteket.

Nevezhetjük akár szerencsés véletlennek is Csokonai kéziratának igencsak széles körű fennmaradását. Annál is inkább, mert ebben valóban voltak tervezhetetlen és teljesen váratlan felfedezések, legutóbb a Szatmárnémeti Kézirat felbukkanása, amelyre 2005-ben talált rá két, más természetű kutatást folytató színház- és drámatörténész a szatmárnémeti könyvtár nem nagyon bolygatott állományában, amely új fénybe állított Csokonai diákkori verseinek teljes filológiáját.⁸ Ennek ellenére azonban aligha jogos mindenestül a véletlenre fogni a kéziratok egyben maradását. Vagy szerényebben fogalmazva: legalábbis érdemes egy pillanatra eltűnődni azon, milyen körülmények kellett ahhoz, hogy a 19. században létrejöhetett egy filológiai alapozású Csokonai-kutatás, amelynek későbbi betetőzése volt a kritikai kiadás megindítása, mi több, befejeződése (az pedig már a dolog természetéből következik, és az irodalomtörténeti munka szépségei közé tartozik, hogy alig jelent meg ennek a könyvsorozatnak az utolsó kötete, a munka irányítását menet közben átvevő, s azt a befejezésig eljuttató Debreczeni Attila vezetésével rögtön elkezdődött a revíziója és az immár digitális alapú újragondolása).⁹

Merthogy nem magától értetődő a kéziratok hozzáférhetőségének az az állapota, amelyet Csokonainál tapasztalunk. Hogy csak egyetlen ellenpéldát említsék Csokonai kortársai közül: Kármán József esetében az irodalomtörténeti kutatásnak abból a helyzetből kellett kiindulnia, hogy teljesen ismeretlenek az autográf kéziratok (egy-két szórványos, s nem jelentős példát leszámítva), így mindenféle interpretáció csak az egykorúan nyomtatásban megjelent szövegekből, így a Kármántól és Pajor Gáspártól szerkesztett *Uránia* folyóirat példányaiból indulhat ki.¹⁰

⁷ Ezt a két szöveget lásd KATONA József *történelmi művei*, s. a. r. OROSZ László, Budapest, Balassi, 2005.

⁸ A kézirat kiadása és első körülmények irodalomtörténeti interpretációja: DEMETER Júlia, PINTÉR Márta Zsuzsanna, „Jöszte poétának”: *Egy ismeretlen Csokonai-versgyűjtemény*, Budapest, Argumentum, 2005.

⁹ Ennek nagyszabású igénybejelentése a következő monográfia volt: DEBRECZENI Attila, *Csokonai költői életművének kronológiai rendje*, Budapest – Debrecen, Akadémiai – Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012.

¹⁰ A folyóirat kritikai kiadását – amely természetesen csak a nyomtatott példányból indulhatott ki – lásd *Első folyóirataink: Uránia*, s. a. r. SZILÁGYI Márton, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1999. A Kármán körüli irodalomtörténeti problémák körülírására pedig: SZILÁGYI Márton, *Kármán József és Pajor Gáspár Urániája*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1998. Újabb eredményként lásd még: SZILÁGYI Márton, *Első irodalmi folyóirataink egyike: az Uránia = Sz. M., A második Prométheusz: Tanulmányok a 18. századi magyar irodalomról*, Budapest, Universitas, 2022, 113–121.

Csokonaiban tehát a jelentős kivételt csodálhatjuk meg – még akkor is, ha nem az ő írói hagyatékának a fönmaradása a legnagyobb csoda a 18–19. században, hanem inkább a Mikes Kelemené, akinek összes műve esetében fönmaradt az autográf kézirat, annak ellenére, hogy a szövegek Rodostóban keletkeztek, s számos alkalom adódhatott volna a teljes eltűnésükre. Mi több, jelenleg minden kézirat közgyűjteményben található; így aztán az 1960-as években, Hopp Lajos jóvoltából megindított kritikai kiadás minden egyes kötete a kéziratok tisztázata feldolgozása alapján jöhetett létre.¹¹ Ehhez képest Csokonai utólete sokkal nyugodtabbnak, bár persze némileg sokszínűbbnek és az előzmények szempontjából tarkábbnak látszik (mert azért itt nem volt minden mű esetében autográf tisztázata a sajtó alá rendezőnek).

A hagyaték kérdése viszont kézenfekvő módon vezet át bennünket Debrecen szerepéhez, hiszen Csokonai itt halt meg, itt voltak saját tulajdonában legfontosabb kéziratai, tehát mindaz, ami megalapozhatta a későbbi Csokonai-hagyományt, itt és szimbolikusan a halál pillanatában kezdődött el. S ha ezen belül egy olyan szövegtípust akarunk kiválasztani, ahol különösen jól láthatók a fönmaradás és a hagyományozódás történeti problémái, akkor kézenfekvő a levelezést szemügyre venni. Egy írói életmű szöveganyagán belül általában is talán ez a legérdekesebb kéziratgyűjtemény, hiszen ennek a fönmaradása igen sok esetlegességtől függ, s előfordulhat olyan *ouvre*, amelyből utólag teljesen hiányzik a levelezés anyaga, mert nem maradt ránk és szétszóródott. Fel kell figyelni arra, hogy amikor Csokonainál nem ez a helyzet, akkor ez egyáltalán nem magától értetődő.

Persze Csokonai esetében sincs szó arról, hogy minden misszilis fönmaradt volna. A Debreczeni Attilától kiadott levelezéskötet 288 tételt tartalmaz, s ezen kívül még regisztrál 144, említésből ismert, de elkallódott vagy végleg elveszett levelet. A kéziratok fönmaradásának okairól és körülményeiről a sajtó alá rendező a következőképpen fogalmazott: „A Csokonai által írott levelek valószínűleg még hiányosabban maradtak fenn, mint a hozzá írottak. Ennek természetszerűleg főleg azon része van birtokunkban, amely az utókor által ismert emberekhez szólt, s annak hagyatékában maradt fenn. Egyébként jobbára a Csokonai-hagyaték gyér számú levélfogalmazványaira, illetve a szerencsés véletlenre vagyunk utalva.”¹² Vagyis Debreczeni Attila szerint jelentős hiányokkal kell szembenéznünk, ha Csokonai levelezését akarjuk fölmérni vagy a fönmaradt anyag alapján rekonstruálni – s ezzel a véleménnyel nyilván nem is lehet vitatkozni. Ám tanulságos lehet, ha megpróbálunk a problémára más irányból is rápillantani.

Belezárásként a sejthető jelentős iratpusztulást is, feltűnő, hogy még ezzel együtt is milyen sok Csokonai-misszilis maradt fön (eredetiben vagy másolatban): az anyag kitesz egy vaskos kötetet. Az utólagos irodalomtörténeti kánonba tartozó írók nem

¹¹ A kéziratok lelőhelyének listáját lásd MIKES Kelemen *válogatott bibliográfia*, HOPP Lajos anyaggyűjtésének felhasználásával összeállította KUN Zsuzsanna és MACZÁK Ibolya, Budapest – Eger, MTA Irodalomtudományi Intézet – Líceum Kiadó, 2011, 14–16.

¹² CSOKONAI VITÉZ Mihály, *Levelezés*, s. a. r. DEBRECZENI Attila, Budapest, Akadémia, 1999 (Csokonai Vitéz Mihály Összes Művei), 387.

mindegyikénél figyelhető ez meg. Hogy csak egy Csokonaival személyes barátságban élő, vele kortárs író említsek: Fazekas Mihálynak nem maradt ránk annyi levele, hogy ez a kritikai kiadásban önálló kötetet igényelt volna, de párhuzamként említhetném a korábbi nemzedékekből Bessenyei Györgyöt vagy a fiatalabbak közül Kármán Józsefet és Katona Józsefet, akiknél ugyanez a helyzet. Csokonai helyzete azonban láthatólag több ponton eltért ezektől az írói példaktól. Levelezése révén része volt egy olyan irodalmi és társadalmi hálózatnak, amelyhez tartozása inkább garantálta elküldött leveleinek a megőrzését és archiválását – ennek a jelentőségére Debreczeni Attila imént idézett megállapítása is utalt. Ha a 18–19. század fordulójának levelezésanyagát összességében tudjuk majd szemlélni (a Debreceni Egyetemen és Debreczeni Attilától irányított, konzorciumi együttműködésben készülő digitális levelezésportál ilyen lehetőségeket ígér), akkor egyértelműbben megragadhatók lesznek ezen hálózatnak azok a csomópontjai, amelyek egy ilyen értelmű megőrzés szempontjából kiemelt jelentőségűek. De annyi már most is megjósolható, hogy ehhez a korszak olyan, grafomán és mindent megőrizni kívánó alakjai lehetnek a kulcsfigurák, mint Kazinczy Ferenc, aki hozzátartozott Csokonai levelezőpartnereihez. Nem azért, mert a Kazinczyval való levélváltások az egész anyagon belül más nagyságrendet jelentenek: Csokonaitól 10 Kazinczynak szóló, valamint Kazinczytól 8 Csokonaihoz írott levelet ismerünk. Ez ugyan nem kevés – különösen, ha figyelembe vesszük azt is, hogy Kazinczy hét éves fogsága az ő kapcsolatukat is ellehetetlenítette, néhány kezdeti levél után csak 1801-től éledt föl kettejük levelezése – ám ez mégis egészen más arányokat jelent, mint amit például Berzsényi Dánielnél tapasztalunk. Ott a kritikai kiadás adott kötete 392 tételt tartalmaz (ebben már benne vannak a szövegükben nem, csak utalásból ismeretes misszilisek is), valamint 5 kététes hitelű levelet; ebből a Kazinczytól származó darabok száma 73, a Kazinczyhoz címzettké pedig 53 (ugyancsak beleértve a kikövetkeztetett darabokat is).¹³

Csokonainál ilyen domináns jelenléte nincs a levélírók között Kazinczynak, de ennél sokkal lényegesebbnek tűnik, hogy az ő révén mégiscsak belekapcsolódott egy hálózatba, amely viszont segíthetett megőrizni az ő elküldött leveleit (nem utolsósorban azért, mert Csokonai költői hírért Kazinczy saját levelezőtársai között dicsérettel is hitelesítette). Közvetítőleg: a másik, lehetséges centrális figura, a szintén grafomán és szintén hatalmas levelezést lebonyolító Aranka György például nem jelentett ilyen típusú megerősítést, már csak Aranka irodalmi tekintélyének és kapcsolatai kiterjedtségének sokkal kisebb súlya miatt sem, így az a tény, hogy a Csokonaival való kapcsolatát mindössze egy tőle írott, s egy neki szóló levél képviseli, aligha jelentett hálózati befolyást. Az előbb Csokonai ellenpéldájaként említett írók viszont nem, vagy csak esetlegesen kapcsolódtak a Kazinczyból kiinduló kapcsolati háléhoz, így nem is csoda, hogy leveleik megőrzésének ez a lehetősége nem volt számottevő.

¹³ BERZSENYI Dániel *levelezése*, s. a. r. FÓRIZS Gergely, Budapest, EditioPrinceps, 2014 (Berzsényi Dániel Összes Munkái).

Ám ez csupán az egyik lehetséges magyarázat. Számolnunk kell azzal is, hogy Csokonai már saját kortársai (s ilyenformán saját közvetlen utókora) számára is érdekesnek és fontosnak tűnt. Volt például olyan levele, amelynek hat másolatáról is tudunk (az autográf kézírata nincs is meg), tehát meglehetősen sokan gondolták úgy, hogy másolatban is megőrzésre érdemes (igaz, hogy ez egyébként a Vajda Juliannával való kapcsolat egyik darabja, tehát különösen érdekesnek bizonyulhatott).¹⁴ S noha ez kivételes példa, talán mutatja azt, hogy Csokonai híre és egykorú népszerűsége is belejátszhatott levelei fennmaradásába.

A harmadik lehetséges tényezőt viszont mindenféleképpen érdemes külön kiemelni: Csokonai környezetében ugyanis volt egy olyan személy, aki igen sokat tett a költő kézíratainak megőrzéséért. Ez pedig nem más, mint az anya, Csokonai Józsefné. Az anyának a fia életműve érdekében tett – alighanem igen széleskörű – tevékenységét leginkább csak Csokonai halála után tudjuk részleteiben megragadni. Bár azzal is számolni kell, hogy Csokonai köteteinek a megjelenése mögött is nyilván az ő anyagi áldozata állhatott, mert e nélkül nem képzelhető el a könyvek kiadása: valakinek ki kellett fizetnie a nyomdászamlát, s más mecénási segítség nem tételezhető föl, különösen a poszthumusz módon napvilágot látott gyűjtemények esetén. Csokonai halála után azonban dokumentálható, hogy az anya levelezésbe kezdett egyrészt a nála lévő kötetek terjesztése ügyében, másrészt pedig több személyt is felszólított arra, hogy írják le a fiával kapcsolatos emlékeiket. Erről többnyire a neki szóló válaszlevelekből tudunk, mert ezek maradtak fenn a később az Akadémiára került hagyatékban, de másfél évtizede felbukkant egy olyan, magántulajdonban lévő, Szeless Józsefhez intézett misszilis is, amely konkrétan tartalmazta a kérést.¹⁵ Az anya hasonló tartalmú levelet írt Puky Istvánnak,¹⁶ Lengyel Józsefnek,¹⁷ Ormós Andrásnak,¹⁸ Kotsi Sebestyén Istvánnak,¹⁹ Kovács Józsefnek,²⁰ Kiss Imrének,²¹ Fodor Gersonnak,²² Sárközy Istvánnak,²³ Édes Gergelynek,²⁴ de alighanem ilyen felkérést kapott Péli Nagy Gábor is, aki azonban – válaszlevelének tanúsága szerint – elhárította a feladatot.²⁵ A névsor elég tetemes, s még azzal is számolnunk kell, hogy nem minden levelet ismerünk. Annyi pedig mindenképpen

¹⁴ Csokonai Vitéz Mihály – Vajda Juliannának, Bicske, 1797. október 21. = CSOKONAI, *Levelezés*, 65–66. A jegyzetek (itt olvasható a másolatok leírása is): 498–503.

¹⁵ Csokonai Józsefné – Szeless Józsefnek, Debrecen, 1805. október 8. = SZILÁGYI Márton, *Csokonai Józsefné kiadatlan levele Szeless Józsefhez = Margonauták: Írások Margócsy István 60. születésnapjára*, szerk. CSÖRSZ Rumen István et. al., Budapest, rec.iti, 2009, 188–195.

¹⁶ Puky István – Csokonai Józsefnének, Gesztely, 1805. augusztus 22. = *Csokonai emlékek*, kiad. VARGHA Balázs, Budapest, Akadémiai, 1960, 219–220.

¹⁷ Lengyel József – Csokonai Józsefnének, Nagyszalonta, 1805. október 1. = *Uo.*, 220–222.

¹⁸ Ormós András – Csokonai Józsefnének, Hajdúszoboszló, 1805. szeptember 3. = *Uo.*, 222–223.

¹⁹ Kotsi Sebestyén István – Csokonai Józsefnének, Hajdúböszörmény, 1805. szeptember 30. = *Uo.*, 225–227.

²⁰ Kovács József – Csokonai Józsefnének, 1805. október 28. = *Uo.*, 228–229.

²¹ K[iss] I[mre] – Csokonai Józsefnének, [1805?] = *Uo.*, 236.

²² Fodor Gerson – Csokonai Józsefnének, Nagykőrös, 1805. október 29. = *Uo.*, 230–231.

²³ Sárközy István – Csokonai Józsefnének, Nagybjom, 1806. november 6. = *Uo.*, 237–238.

²⁴ Édes Gergely – Csokonai Józsefnének, Csór, 1805. november 15. = *Uo.*, 231–235.

²⁵ Péli Nagy Gábor – Csokonai Józsefnének, Hajdúhadház, 1805. szeptember 19. = *Uo.*, 223–224.

látszik belőle, hogy az anyának elég alaposan ismernie kellett fia kapcsolatrendszerét és baráti körét, ha a megszólítottak közül csak egyvalaki jelezte aztán saját illetéktelenségét (legalábbis mi csak egyről tudunk).

Az is kikövetkeztethető, hogy a felkért személyek többsége Csokonai élete kollégiumi időszakának lehetett a tanúja: Kotsi Sebestyén és Ormós professzorként, Kovács József és Fodor Gerson publicus praeceptoraként, Obernyik, Kiss és Szeless diáktársaként ismerhette Csokonait. A sárospataki időszakot Puky, a Somogy megyei tartózkodást Sárközy képviselhette, míg a komáromi periódusnak Édes lehetett a tanúja. Ez pedig arra mutat, hogy az anya nem válogatás és mérlegelés nélkül fordult azokhoz, akiktől felvilágosítást remélt – ebben a kiválasztásban pedig segítségére lehetett Gaál László, aki ekkor a házánál lakott, s Csokonai csurgói tanítványai közé tartozott. Az is fontos körülmény, hogy Csokonai Józsefné nem magánhasználatú, az ő kíváncsiságát kielégítő információkat várt ezektől a személyektől, hanem írásban rögzített, azaz másokkal is megosztható emlékeket, amelyek akár egy majdani életrajz vagy személyiségkép alapjául is szolgálhattak volna.²⁶ S ez ugyan így, ebben a formában nem valósult meg, de ezen törekvés kései eredményének látszik Dombó Márton 1817-es kis könyve, amely ugyan nem biográfiai teljesítmény, hanem inkább a költő kultuszának az egyik alapító szövege.²⁷

S emellett a Csokonai-hagyományok fönntartásában és intézményesülésében kulcszerepet játszó Gaál László is megírta összefüggően az emlékeit, amely ugyan egykorúan nem jelent meg nyomtatásban, de Gaál ezt eljuttatta Toldy Ferenchez, aki aztán ezt föl is használta Csokonai-kiadása kísérőtanulmányához. Gaál szerepe ráadásul még ennél is többre értékelendő, hiszen a debreceni kollégistaként Csokonai anyjánál lakó Gaál az özvegy 1810-es halála után átvette a költői hagyaték megőrzését (minden bizonnyal Csokonai Józsefné akaratát követvén ezzel), s Gaál juttatta azt el Toldy Ferenchez, aki ezen anyag alapján dolgozott 1846-os szövegkiadásán és a hozzá kísérőtanulmányként rendelt Csokonai-biográfiáján. Nem véletlen, s nem is túlzás, hogy Toldy a szövegkiadását nyomtatásban Gaál Lászlónak ajánlotta. A kéziratanyag azonban nem ekkor s nem Toldy révén került az Akadémia tulajdonába: az irodalomtörténetés ugyan is ezt minden bizonnyal visszaadta Gaálnak (tehát csak kölcsönként fogta föl), s majd Gaál ügyvédként dolgozó, Ernő nevű fia ajándékozta mindezt 1884-ben (apja kéziratoss emlékezésével együtt) az MTA könyvtárának. Vagyis Csokonai egyben maradt hagyaték – amelynek megmaradása az anya figyelme nélkül nem képzelhető el – nem túl sok áttétellel bekerült a Magyar Tudományos Akadémiára, miután már a tanulmányai beépültek az első jelentős és koncepciózus irodalomtörténeti összefoglalóba is.²⁸

²⁶ Az anya szerepéről a Csokonai-hagyomány fönntartásában, bővebben: SZILÁGYI Márton, *A költő mint társadalmi jelenség: Csokonai Vitéz Mihály pályafutásának mikrotörténeti dimenziói*, Budapest, Ráció, 2014, 375–386.

²⁷ DOMBY Márton, *Csokonai V. Mihály élete 's Némely még eddig ki nem adott munkái*, Pesten, Trattner János Tamás betűivel, 1817. Értékelésére lásd még SZILÁGYI, *A költő mint társadalmi jelenség*, 45–46.

²⁸ A Csokonai-hagyaték történetének és közgyűjteménybe kerülésének rövid összefoglalása: F. CSANAK Dóra, *Vörösmarty Mihály – levelezés, Csokonai Vitéz Mihály – levelezés, Ady Endre – gyűjtemény (K 1 – K 21)*, Budapest, 1967 (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárának katalógusai 3.), 37–40.

Ha ennek az eseménysornak a tanulságát akarjuk megfogalmazni, akkor azt mondhatjuk: Csokonai utóéletének az volt a szerencséje, hogy közvetlen debreceni környezetben (a családjában és ismeretségi körében) voltak olyan emberek, akik már azonnal a halála után fontosnak tartották szellemi hagyatéka megőrzését, s ezt nem csupán a saját maguk számára tartották egyben, hanem képesek voltak eljuttatni a lassan Pesten centralizálódó tudományosság szemlélet- és kánonformálásra képes személyéhez, illetve intézményéhez. Ez azonban még nem jelentette azt, hogy Csokonait maga a város is fölfedezte volna magának: igen látványos ugyanis az az eltérés, amely a kéziratok megőrzése és a Csokonaihoz kapcsolódó tárgyi világ fennmaradásában megfigyelhető. Mert miközben az előző – mondhatni – szinte villámgyorsan eljut az intézményesülő irodalmi emlékezet legfontosabb helyeire, addig a tárgyak muzealizációja ezt nem követi, s a csak jóval később, 1890-ben, Debrecenben megalakuló Csokonai Kör hiába törekszik ilyen relikviák begyűjtésére, már alig talál olyasmit, amely hitelesen Csokonaihoz kötődne.²⁹ Párhuzamként érdemes arra utalnunk, hogy a Petőfi-relikviák összegyűjtésére létrehozott Petőfi-ház – igaz, kisebb időbeli távlatban s egy egészen más kaliberű irodalmi sikert magáénak mondható, későbbi költő esetében – sokkal sikeresebben tudta megoldani a relikviák begyűjtését.³⁰ Azaz mintha Csokonait is csak némi késéssel, utólag fedezné föl a városa, s látna benne azonosulásra alkalmas identifikációs mintát – ennek a folyamatnak a fordulópontjai voltak a Csokonai-síremlék létrehozása és a Csokonairól készült szobor fölállítása a Kollégium könyvtárában.³¹ Noha eközben persze a városhoz kapcsolódó értelmiség egy kisebb része, ideértve a Kollégium mindenkori diákságát is, már jóval korábban komolyan ápolja a Csokonai-kultuszt, s ez bele is torkollik az említett két monumentumállító törekvésbe is, hiszen az ezt megalapozó gyűjtésben résztvevők között ezek a személyek és társadalmi csoportok is ott vannak. Ez a fáziseltolódás tehát nem akkora és nem olyan látványos, mint Kármán József szülővárosa, Losonc esetében: ott ugyanis Kármán halála után sem a kéziratok, sem a tárgyi világ, sem a Kármánhoz kötődő városi terek vonatkozásában évtizedeken át semmi megőrző, felidéző gesztus nem történt. A Kármán-kultusz bevezetésére is egy politikai alkalom (a millenniumi ünnepségekhez való lokális csatlakozás szándéka) adott csak módot 1896-ban, amikor már a városban semmiféle eredeti Kármán-relikvia fölmutatására nem volt mód (igaz persze, hogy 1849-ben le is égett a város) – ezért kreálni kellett megkoszorúozható és bejárható emlékhelyeket.³²

²⁹ A szervezet működéséről lásd ASZTALOS Dezső, LAKNER Lajos, SZABÓ Anna Viola, *Kultusz és áldozat: A debreceni Csokonai Kör*, Debrecen, Déri Múzeum – Kossuth Egyetemi Kiadó, 2005. Arról, hogy kezdetben volt ilyen törekvés a Debrecenhez (és Csokonaihoz) kötődő relikviák gyűjtésére, s ez a városi múzeum létrejöttével szorult lassacskán háttérbe, az előszóban is szó esik: *uo.*, 30–32.

³⁰ Erről összefoglalólag lásd KALLA Zsuzsa, RATZKY Rita, *Beszélő tárgyak: A Petőfi család relikviái*, Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum, 1997.

³¹ Erről a folyamatról bővebben lásd LAKNER Lajos, *Az Árkádia-pör fogságában: A debreceni Csokonai-kultusz*, Debrecen, Déri Múzeum, 2014.

³² Erről bővebben lásd SZILÁGYI, *Kármán József és Pajor Gáspár Urániája*, 104–118.

Ám Kármán és Csokonai helyi kultuszának egymástól olyannyira eltérő jellegében egy közös pont talán mégiscsak felfedezhető: mindkét esetben egy országos hatókörű, s a pest-budai (budapesti) centrális intézményekből kiáradó, tőlük megerősített kánoni pozíció lokális alkalmazása figyelhető meg – csak Csokonai esetében ez éppen azért működhetett sokkal hatékonyabban, mert nála már jóval korábban, a halál utáni időszakban megvolt néhány ember részéről az emlékezet és az életmű megőrzésének a szándéka.

S ennek nem csupán kultusztörténeti hozadékát érdemes hangsúlyozni, hiszen a szakszerű Csokonai-kutatás alapjául szolgáló forrásanyag megőrzése, azaz minden későbbi irodalomtörténeti és poétikai interpretáció megalapozása is csak ennek volt köszönhető.

SZILÁGYI MÁRTON
 egyetemi tanár
 Eötvös Loránd Tudományegyetem
 szilagyi.marton@btk.elte.hu

*Csokonai and Debrecen:
 The Role of Locality in the Survival of a Legacy*

Abstract: The paper asks how the literary legacy of Mihály Csokonai Vitéz (1773-1805) has been handed down: why did Csokonai's legacy remain so intact that it is still accessible to modern research (a significant part of the material is currently housed in the Hungarian Academy of Sciences), and how did Csokonai become such a timeless marker of Debrecen's urban space and local identity in the 19th century and later? The answer lies in the fact that there were people in Csokonai's immediate Debrecen environment (his family and circle of acquaintances) who, immediately after his death, considered it important to preserve his intellectual legacy. The role played by Csokonai's mother in this process should be highlighted. Later, after his mother's death, there was a person (László Gaál) who not only preserved his own memories, but also passed on Csokonai's legacy and his own memories to the persons and institutions of the slowly centralising scientific community in Pest, who were able to shape the outlook and canon. In other words, the survival of Csokonai's legacy and its emphatic inclusion in the literary historical canon was the result of the cooperation of local and central factors. This did not mean, however, that Csokonai was discovered by the city of Debrecen itself: the discrepancy between the preservation of manuscripts and the preservation of the Csokonai-related material world is striking. While the former reaches the most important places of the institutionalised literary memory almost as fast as lightning, the musealisation of objects does not follow, and the Csokonai Circle (Csokonai Kör), which was founded in Debrecen only much later, in 1890, vainly tried to collect such relics, but could hardly find anything that could be authentically connected to Csokonai.

Keywords: Mihály Csokonai Vitéz, Debrecen, Mrs. József Csokonai, Csokonai-cult, literary legacy

DOI: 10.37415/studia/2025/1-2/73-82.

Open Access: Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)